

»Den Guds forfærdelige vandflod«

Stormfloden i 1634 som Volkmar von Jessen oplevede den

Af H.E. SØRENSEN

Af de store stormfloder, som har hærgnet den sønderjyske vestkyst, har enkelte i særlig grad hæftet sig i folkets bevidsthed. Det gælder »De groote mandrenke« i 1362, hvor det sangospundne Rungholt, der lå nær halligen Sydfald (Südfall), gik under, og hvor sagnet – vildt overdrevet – beretter om 200.000 druknede. Stormfloden i februar 1825, som også kostede adskillige mennesker livet og ødelagde huse og gårde og Simonsberg gamle kirke på Ejdersted, er i dag mest kendt, fordi kong Frederik VI under sin besigtigelse af skaderne selv blev udsat for en mindre sommerflod og måtte overnatte i »æ Køningspessel« på Hooge. Men frem for alle andre stormfloder har katastrofen i oktober 1634 – »den Guds forfærdelige vandflod«, som man sagde, – for 375 år siden bidt sig fast i erindringen. H.E. Sørensen, Skærbæk, redegør for katastrofen og gengiver og kommenterer præsten i Jevensted, Volkmar von Jessens, samtidige beretning.

Det havde været fint vejr næsten hele dagen den 11. oktober 1634, men hen under aften blæste det pludselig voldsomt op, stormen sprang fra sydvest til nordvest, og vindstyrken øgedes til orkan, hvorefter vandet steg til hidtil usete højder med næsten eksplosionsagtig fart. Ud på natten gik digerne langs hele kysten, og næsten alt marskland blev oversvømmet. Hele Tøndermarsken stod under vand, og Højer-Rudbøldiget blev gennembrudt. I den lille landsby Misthusum vest for Skærbæk druknede 44 mennesker og i Døstrup 19. Tabene var store langs hele kysten, og Ribe by var totalt oversvømmet. Vandet stod mandshøjt i domkirken, og et mærke på en af pillerne angiver, hvor højt det nåede.

Værst gik det dog ud over den flade ø Strand og de uinddigede småøer Halligerne ud for den sydslesvigske kyst nord for Ejdersted. Strand var en særdeles frugtbar ø på 43.134 demat eller ca. 21.500 hektar – lidt mindre end Als – med 8–9.000 indbyggere. Øen var delt

i tre herreder og 22 sogne. Den blev totalt overskyldt og fuldstændig ødelagt. Ifølge de tabslister, som blev opgjort efter katastrofen, druknede 6.035 af øens beboere – med Halligerne 6.371. 1.335 gårde var helt ødelagt. Tilbage stod kun 419 bygninger, flest mindre huse, som alle var beskadigede. Alle de 26 kirker på Strand og Halligerne havde lidt svære skader. Kun tre af kirkerne på Strand blev repareret og igen taget i brug. Heraf ligger de to på Pelvorm og den sidste på Nordstrand. Øen var skåret midt over fra nord til syd af en nydannet pril, Norderhever. På Halligerne er der kirker på Hooge, Grøde, Oland og Langenes.

En del af inventaret fra de ødelagte kirker blev solgt. Således hænger klokken fra Lith Kirke (støbt to år før katastrofen) i Ullerup Kirke ved Sønderborg, prædikestolen (fra 1624) fra Osterwohld Kirke kom til Hooge, mens den fra Volgsbøl (Wolgesbüll) endte i Klangsbøl nordvest for Nibøl (i øvrigt den eneste stråtækte kirke på det nordfrisiske fastland), ligesom en række helgenfigurer havnede i Mildsted Kirke syd for Husum. Ifølge sagnet skal de være drevet i land efter stormfloden og samlet op på stranden.

Øjenvidneberetninger om katastrofen i 1634 er selvsagt sjældne, de fleste oplysninger har man fra bl.a. kirkebøger og præsteindberetninger, og i en stor afhandling i »Sønderjyske Årbøger« 1900–1901 foretog historikeren, pastor Mads H. Nielsen, Skrydstrup, en sammenfatning af alt, hvad han kunne finde af oplysninger om denne stormflod.

For nogle år siden fandt jeg i et københavnsk antikvariat en beretning om stormfloden 1634, skrevet mindre end fjorten dage efter begivenheden (24. oktober), og selv om forfatteren ikke personligt oplevede katastrofen, da han boede inde i landet, og derfor har sine oplysninger på anden eller tredje hånd, så er vi alligevel så tæt på, hvad der skete, at man – selv om der altså ikke er tale om en egentlig øjenvidneberetning – dog får en klar fornemmelse af katastrofens omfang og ikke mindst det chok, den gav i datiden. Der er tale om et ottesidet hæfte, »prentet Aar 1635«, med den meget omstændelige titel:

COPIA

Aff en Skriffuelse fra en Præst til Jevenstad udi Holstein / huor udi findes bedrøffueligen angiffuet / Om den store forferdelige Storm oc Wandflod / som sig den 11. Octobr. Aar 1634 Burchardi Nat er tildragit. Huor udi forgiffuis den offuermaadige / bedrøffuelige oc usigelig Skade skeed er / udi Dytmersken /

Nordstrand / Holsten oc vid Elffven / paa Mennisken oc Quæg : Item med huis wunderligt som siden Floden er stillit sig tildraget / med BlodTegn / saa oc forfærdelige stoer Slanger 8. eller 9. Føder lange / oc ellers andre forskrækelige Orme der omkring i Nabo lauffuit / indløbene i Folckis Husse: Saa Mennisken neppelig haffuer kundet wergii sig for dennem,

Tilskreffuit en fornembt Borger til Hamborg / den 24. Octobris.

Saa oc Designation oc Fortegnelse huor mange menniske der ere drucknit / i huer Sogn / sampt Gaarde og Husse borttagne udi Nordstrand og Eyderstæd / oc mange der ere bewarede.

Med »Elffven« menes sandsynligvis »elven« (floden), og der må således være tale om enten Elben eller Ejderen, mest sandsynligt den sidste.

Præsten i Jevensted i 1634, som har skrevet brevet, var Volkmar von Jessen, der var den første af slægten von Jessen, der i fire generationer beklædte embedet som sognepræst i Jevensted fra 1605 til 1712, muligvis med en kort afbrydelse. Volkmar von Jessen var født i Witzwort på Ejdersted 1570 og blev efter studier i Wittenberg 1603 diakon (hjelpepræst) i det betydelige sogn Wöhrden vest for Heide i Syd-Ditmarsken. Året efter fik han embedet i Jevensted, der ligger ca. ti kilometer syd for Rendsborg. Her var han til sin død 1644.

Det fremgår ikke af heftet, hvor det er trykt, men da det er sendt til en »fornem borger« i Hamburg, er det vel sandsynligt, at det er ham, der med pastor von Jessens tilladelse har ladet det udsende. Bemærkelsesværdigt er det, at teksten er på dansk. Man skulle ellers forvente, at den holstenske præst ville benytte sig af tysk – ikke mindst, når han skrev til en bekendt i Hamburg. Det har sandsynligvis også været tilfældet, idet Nicolai Svendsen oplyser, at han på Det kgl. Bibliotek i København har fundet skriftet på tysk. Der må således være tale om en samtidig oversættelse, hvilket ikke anføres på hæftet. Det fremgår heller ikke, om trykningen har fundet sted i Hamburg eller København – eller for så vidt i Rendsborg, som jo var præstens nærmeste by. Om der overhovedet fandtes et trykkeri i Rendsborg så tidligt som i 1635, er mig ikke bekendt.

Brevet indledes med en kort prædiken, der begynder således:

»Hvad for Tægn oc wunderlige Mirackler sig wil tildrage før-
end den yderste Dag / Haffue vi aff den HERRIS JESU Christi
egen Mund selff / nocksommeligen obenbaret: Saa Mennisken
paa Jorden / formedelst saadanne Tægn oc underbaarlige
Gierninger / skulle bliffue bange.«

Katastrofen er derfor, ifølge von Jessen, blevet forudsagt (og måske bekræftet) gennem underlige jærtegn som blod i voldgravene om de tyske byer, blod i regnen og blod i maden både her og der. Det skal ses som et vidnesbyrd om Guds magt, hvilket præsten benytter til at indprente menigheden frygt for hans vælde:

»Saadanne ere langt flere end mand her beskrieffue käd [kan?] /
skeed oc gaaet for sig / saa udi mange welbekandte Stæder i
høy Tyskland / er udi Stadtgraffuerne opuelde Blod: Ja udi
ligemaade Blod ned regnit / der er Blod stødt aff Trærne / aff
Brød / ja fundet Blod udi Grød / oc Maden / udi Potter oc
andre flere slige Kar. Men det er at begræde / oc med sorgeful-
de Øyne beklage / at icke alleniste ingen Retning eller Bedring
følger der effter / eller vi i det alleringiste der aff worde bædre:
Men er oc dagligen bliffue jo werre oc argere.«

Der er ingen undskyldning for ikke at agte på disse advarsler og tegn fra Gud, eller at søge at skjule sin ondskab. For Gud sender disse ulykker for at advare os til omvendelse og bod, som han har gjort det fra de første tider:

»Men paa det ingen skal undskylde sig for Gud / at mand al-
drig haffde hørt om saadane underlige Gudz Mirackeler oc
Gierninger / megit mindre hørt dem wid HERRENS Tienere af Præ-
dicke stolen forkynde / som weerden weed nu saa høfflig oc me-
sterlig at undskylde / oc henge en Deckmantel offuer det Onde
hun begaar / etc. Saa sender den HERRE Gud / nu daglig Dag / jo
flere oc flere Tægn oc underlige Gierninger for i weyen / førend
den wisse Straff / kommer selff bag effter / Oc will aduare Men-
niskens Børn endnu / at omuende sig / oc gjøre en aluorlige Po-
enitenzte [bod] / om endskønt icke alle / saa motte der dog nogle

Faae findis der slaar sig for deris Brøst / oc bede Gud være sig naadig oc Barmhiertig. Saaledis aduaret den leffuende Gud / den første werden 120. samfelde Aar / førend Straffen kom dem offuer Hoffuedet / etc.«

Efter disse alvorlige formanings ord følger beretningen om, hvad der rent faktisk var sket:

»Lige saa haffuer Gud den naadige Fader / den 11. Octobris sist forleden / emod Aften wid 5. slet / formedelst en gruelig Storm / (aldrig desslige jeg troer er nogen Tiid tilforne hørt) oss paamint / at giøre Poenitentze. Thi de er kommen saa forferdelig aff Westen brusende og susende / lige som Himmel oc Jord skulde haffde vildet falde tilsammen. Oc i saadant whørlig Storm / der dend ny Maane tillige er tænd. Elffuen oc Haffnii [havet] haffuer sig opgiffuit oc woxet / saa denn er gaart 3. Allen offuer Elffwen oc Nordstrand / høyre end digerne ware. Saa der ere udi Strande nogle 1000. Menniske foruden det megle [møgle/meget] Quæg / drucknit oc omkommen. Men egentlig kand man endnu icke wide / huor mange Mennisker der ere bleffne. Dog wil mand sige oc giffue for / at udi Strand skal vere bleffuen offuer 7000 Mennisker / som aff trofaste [troværdige] Folck er beret. Ja mig er tilskreffuet at udi Indland [på fastlandet] skal oc vere stoer Skade skeed / oc mere end 30000. Mennisker bleffuen fordrucknit / Fæ oc Quæg / uden Tal / at mand haffuer kunde wandre 4 Mile paa idel døde Odeeler [marker]. Den gandske Strand er borte med Kircker oc Husse / Rebslager Hyterne er oc undergaaet [oversvømmet] / Mennisken oc Quæg drucknit.

Faroltofft [Faretoft] ocsaa mesten parten undergaaet / udi Ockeholm er offuer 400. Mennisker fordrucknit / oc 600. Stycke Fæ / foruden Faar oc Suin.

Den Kirckesogn Bargaen / er drucknit udi offuer 300. Mennisker.

Widekenhoff Mohr [Viddinggård Mose?] liggende / oc det gandske Herrit med Mennisken oc Quæg slet [helt] fordærfuit.

Til Husum er drucknet mange Mennisker oc Quæg / huilcke ere flødne siden hid til oss. Der er ocsaa en mine Naboer / som haffuer tilskreffuit forwist / at i Strande / oc andre flere Orter

[steder] udi Marsken / ere drucknet oc omkomne mange Mennisker.«

Hertil føjer sig flere ubegribelige og uforklarlige hændelser, som har være ganske vist, og som har spredt sig som rygter blandt de panikslagne ofre for katastrofen og dem, som hørte om den:

»Her foruden er gruelige mange Orme oc Slanger / ladet sig tilkiende hoss Grænserne der sammenstedz / som i Haabetal løbe udi Hussene / saa at Folckene der / neppelig kand werge sig for dem / oc skal en Part være 8. eller 9. Føder lange. Huad alt saadant betyder / will den allerkiereeste [nærmeste?] Tiid gifue. Men jeg befrycter / at saadant wil betyde mere Ont end Got / nemlig Død / Krig / oc Blodstyrtning / oc andre saadanne Gudz store Plager / som med første inden en kort Tid / wil effterfølge / for voris groffue Synder Skyld.

Foruden alt dette / er end mere / nemblig: Thi paa tuende Orter icke langt fra Rentzborg er der Boghued Grød / bleffnen forwend til idel Blod. Huad saadant betyder / Haffuer vi ey langt at spørge effter / thi wi sandelig kort for denne Tiid sligt med Angist oc stoer Smerte nocksommelig haffuer erfarit / at Blod Tegn betyde ey megit got.«

Der er helt tydeligt tale om angsthallucinationer og massehysteri, der dog for så vidt for visse deles vedkommende kan have en gnist af sandsynlighed i sig. De mange slanger kan måske forklares ved, at man enkelte steder har oplevet, at hugorme og snoget er blevet drevet ud af deres hi af vandet og har søgt op på højereliggende steder og måske ind i husene. Eller der kunne være tale om ål, der var skyllet op af grøfterne. I de rædselsslagne menneskers øjne kan de så have antaget uhyrlige proportioner, og en enkelt »orm« eller »slange« kan i fantasien have formeret sig til »gruelig mange« på samme måde, som en lille fjer kan blive til fem høns. – Og ligeledes kan den brune skogger i en gryde sveden boghvedegrød i fantasien måske have taget sig ud som »blod« – på samme måde som rødt nedfaldsløv kan have farvet voldgravene.

Pastor von Jessen slutter sin beretning med bøn og anråbelse – og håbet om verdens snarlige undergang for menneskenes synders og ugudeligheds skyld:

»O du kiere Gud / kom nu snart med din yderste Dag / oc gjør en Ende med den onde Werden / som dog er nedsiuncken i alle Skam oc Laster / oc ey nu længer wil lade sig straffe eller advarre. Ja HERRE / kom heller oc tage oss bort før Tiden / wid en sactmodig oc stille Død. Oc effterdi wi med Propheten Kong David / haffuer wel fortient / oc staa oss fore / en aff de 3. Plager at uduelge [udvælge]: Saa sige wi dog med hannem / at wi wille heller falde udi HERRens Hænder end udi voris Fien ders. Oc wi wille mit udi korsit / med Luthero, siunge G U D Herren en Haleluja. A M E N.«

Herefter følger som et slags appendiks til pastor von Jessens beretning og bønner en nøgtern opgørelse sogn for sogn om de lidte tab (i parentes stednavnenes nuværende stavemåde, for så vidt der er forskel):

DESIGNATION

Oc

Fortægnelse paa Mennisker oc Quæg samt Gaarde oc Husse som er bleffuen i Nordstrand oc Eydersted.

Lied [Lith] Sogn

- 171 Mennisker drucknede / der eblant var en gammel Præst oc en Degn.
- 41 Husse gandtz tagen / 9 Husse oc 2 gade Husse er beholdne.

Ham [Hamm] Sogn

- 365 Mennisker drucknede / der eblant en Capelan en Degn oc en Skolemester.
- 72 Gaarde gandske borttagne. 21 Gaarde oc it Gadehuss beholden.

Morsum Sogn

- 350 Mennisker drucknet / der eblant en gammel Præst oc Degn.
- 84 Gaarde slet borte. 16 Smaa Husse beholdne.

Essbul [Essbüll] Sogn

- 170 Mennisker drucknit.
- 36 Gaarde slet borte. 13 Smaa Husse beholden.

Rohrbeck Sogn

- 380 Mennisker druckned / der eblant en Præst oc en Degn.
- 94 Gaarde slet borte. 6 Smaa Husse beholden.

Volgelsbull [Wolgesbüll] Sogn

- 540 Mennisker drucknede.
- 75 Gaarde slet borte. 4 Gaarde / oc 3 Gadehuss beholden.

Kønningbull [Königsbüll] Sogn

- 212 Mennisker drucknede der eblant en Capelan oc en Organist.
- 62 Gaarde slet borte / 18 Gaarde beholden.

Bubsee [Bupsee] oc Bubschlut Sogn

- 490 Mennisker druckned / der eblant en Capelan oc en Degn.
 94 Gaarde slet borte. 24 Gaarde oc 2 Husse beholden.

Bubthel Sogn

- 260 Mennisker druckned der eblant en Capelan oc en Degn.
 52 Gaarde slet borte. 6 Gaarde beholden.

Osterwoldt [Osterwohld]

- 394 Mennisker druckned / der eblant en Præst oc Degn.
 43 Gaarde slet borte. 6 Smaa Husse beholden.

Westerwold [Westerwohld] oc Ballum Sogner

- 164 Mennisker drucknet / der eblant en Degn.
 56 Gaarde slet borte. 17 Gaarde oc 2 Husse beholden.

Pilwornis [Pellworm] Sogn

- 1012 Mennisker drucknet. Der eblant var en Degn.
 191 Gaarde slet borte. 56 Gaarde oc 7 Husse beholden.

Bubhefer [Buphever] Sogn

- 340 Mennisker drucknede.
 90 Gaarde slet borte. 30 Gaarde oc 4 Husse beholden.

Ilegroff Sogn

- 283 Mennisker drucknet / der eblant en Degn.
 75 Gaarde slet borte. 9 Gaarde oc 11 Gadehuss beholden.

Stintebul [Stintebüll] oc Brunock Sogner

- 366 Mennisker druknet.
 75 Gaarde slet borte. 16 Gaarde beholden.

Gaykebull [Gaikebüll] Sogn

- 232 Mennisker drucknet / der eblant en Capelan oc en Degn.
 73 Gaarde slet borte. 26 Gaarde oc 5 Husse beholden.

Odenbull [Odenbüll] Sogn

- 142 Mennisker drucknet.
 38 Gaarde slet borte. 27 Gaarde oc 5 Husse beholden.

Trindemarsch [Trindermarsch] Sogn

- 100 Mennisker drucknede / der eblant en Degn.
 33 Gaarde slet borte. 13 Gaarde oc 6 Husse beholden.

Ewensbull [Ewensbüll] Sogn

- 234 Mennisker drucknit.
 37 Gaarde slet borte. 33 Gaarde oc 16 Husse beholden.

Hertzbull [Herzbüll] Sogn

- 30 Mennisker druknit.
 11 Gaarde slet borte. 6 Gaarde 4 Husse beholden.

Hoge [Hooge] Sogn

- 41 Mennisker druknet.

Olandt [Oland] oc Langenes Sogn

- 47 Mennisker druknet.
 2 Fag aff Kircken borttaget / sampt Klockhussit / Skolen / oc 3
 Gaarde.

Nordmarsk [Nordermarsch] Sogn

- 48 Mennisker druknit.

Summa Mennisker som paa denne Ort er bleffuen: Er 6171.¹⁾ Der eblant var 9 Præster 12 Degne / 1 Skolemester oc 1 Organist.

Fortegnelse paa Mennisker og Quæg udi Eyderstæd som ere drucknede.

	Mennisker	Bæster
Tønning Sogn [Tönning]	34	164
Collantbuttel [Koldenbüttel]	5	87
Oldenschnort [Oldenswort]	61	748
Widschwort [Witzwort]	13	201
Cotzenbull [Kotzenbüll]	75	200
Cating [Kating]	84	228
Fullerwig [Vollervik]	45	96
Weldt [Welt]	107	120
Garding [Garding]	177	344
Cateinherde [Katenherde]	61	361
Eterbull [Eterbüll]	505	899
Poppenbull [Poppenbüll]	180	438
Osterhever [Osterhever]	457	400
Olvesbull [Ülvesbüll]	30	150
Tating [Tating]	270	500
S. Peder oc Orting [St. Peter-Ording]	56	752
Wester Hever [Westerhever]	236	46

Summa paa Mennisker oc Quæg / som en bleffuen paa disse tvende Orter [Strand og Ejdersted]:

Mennisker 8278

Quæg oc Hæste 6064

Faar oc Suin 6738

Husse slet borte 664

Pastor von Jessens opgørelse omfatter således kun landskabet Ejdersted, øen Strand og Halligerne. Men tallet 664 for »Husse slet borte« omfatter ikke hele området, idet det alene på Strand og Halligerne som nævnt var ødelagt 1.335 bygninger. Man kan måske opfatte det således, at tallet 664 udelukkende gælder ødelagte bygninger på Ejdersted. Dertil kommer de betydelige tab af menneskeliv og dyr samt de omfattende ødelæggelser af huse og jorder i resten af Vadehavsområdet. Man kan derfor lidt forsigtigt anslå tabene i området mellem Hamburg og Ho Bugt (inclusive Strand og Ejdersted) til i alt at have været ca. dobbelt så store, altså sammenlagt omkring 16.000 mennesker og 30.000 dyr samt måske 3–4.000 bygninger.

Pastor von Jessens opgivelser er sikkert i nogen grad usikre, måske delvist anslåede. Men det er nok det nærmeste, vi kan komme i dag, og de giver i hvert fald et klart billede af ulykkens omfang. Der er således tale om en katastrofe inden for et særdeles begrænset område,

Udsnittet af Johannes Mejers kort over Husum amt viser Nordstrand som den store ø, den var før stormfloden i 1634. De mørke områder markerer, hvor store dele af øen, der er gået tabt. Kun hoveddelen af Peltworm sogn i sydvest og et mindre område af Edoms herred i sydøst er lysere som tegn på, at de endnu var oven vande i 1650'erne. Det sidste område blev kernen i den nye ø, Nordstrand, der fra 1650'erne blev skabt af tilkaldte nederlandske nybyggere. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL-Lokalhistorie).

der i omfang og tab både af menneskeliv og materielle værdier tåler sammenligning med de jordskælv, vulkanudbrud og tsunamier, vi læser om i vore dage.

Efter stormfloden ventede der et omfattende genopbygningsarbejde. Ikke alt det ødelagte land lod sig genindvinde, men man tog trøstigt fat. På Pelworm, den vestlige del af det gamle Strand, der jo var blevet gennemskåret af den nydannede og dybe strøm Norderhever og dermed delt i to, kom man ret hurtigt i gang, således at der allerede 1637 – på under tre år – var skabt fire nye koge. Men på den østlige del (Nordstrand) var der endnu i 1652 ikke sket noget. Derfor tog hertug Frederik III af Gottorp den ældgamle »spadelandsret« i brug, som siger, at »den, som ikke vil dige, må vige«. Det betyder, at den, som ikke vil bevare og beskytte sit land, har fortabt retten til det, mens den, som tager spaden op og går i gang, vinder retten til landet.

Udsnittet af Theodor Gliemanns kort over Husum amt viser den genopbyggede ø, Nordstrand, i 1829. Det er tydeligt, hvor store dele af den oprindelige ø, der er forsvundet. (Foto: Museum Sønderjylland – ISL-Lokalhistorie).

Hertugen indkaldte herefter hollandske nybyggere, som i løbet af to år inddigede den første kog vest for kirken og dermed overtog besiddelsen af jorden. Alter Kog, som den kaldes, var således færdigetableret 1654. I de næste tre hundrede år voksede øen mod øst, kog for kog blev inddiget, og efter bygningen af dæmningen til fastlandet i 1936 opstod der et betydeligt forland på begge sider af den. Det nordlige af disse arealer inddigedes 1982–87 som en del af den nye Beltringherreds Kog (Beltringharder Koog), der for størstedelen er naturreservat. Ud over de to inddigede øer Pelworm og Nordstrand er halfligerne Nordstrandischmoor og Hamburger Hallig nord herfor dele af den tidligere ø Strand.

LITTERATUR

Arends, Otto Fr.: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864*. 1932.

Nielsen, M.H.: »Stormfloden 1634 og dens virkninger på Sønderjyllands vestkyst«. *Sønderjyske Årbøger* 1900, s. 253-90, og 1901, s. 57-103.

Svendsen, Nicolai: *Stormfloden, der kostede 6.000 mennesker livet*. Radioforedrag, tryk. U.å.

Sørensen, H.E.: *Vadehavet – marsk og mennesker*. 1995.

NOTER

¹⁾ En kontrol af sammentællingen viser, at det korrekte dødstal er 6371.